

## Het spook van de tragedie

In tijden van crisis, verwarring en onbehagen is weinig vervelender dan te moeten horen: het is altijd zo geweest en het zal altijd zo blijven. Wat heb je aan zo'n slappe pleister, terwijl de wond eronder vrolijk door blijft etteren? Toch valt dit 'het is altijd zo geweest en het zal altijd zo blijven' niet alleen te vernemen uit de mond van vroegoude, mismoedig of cynisch geworden borrelaars. Het klinkt ook nog ergens anders. En wel in de literatuur, zij 't niet precies op dezelfde manier. Het klinkt er mooier, indringender, hartstochtelijker, het klinkt er zo dat het in het vlees snijdt, bij voorkeur het eigen vlees. Wonden worden er bovendien niet dicht gepleisterd, maar blootgelegd en liefst zo groot en pijnlijk gemaakt als maar kan. In de vorm van een tragedie bijvoorbeeld.

Je denkt je stad van de ondergang te hebben gered en achteraf blijkt je de ellende alleen maar te hebben vergroot. De hinderlijke grijsaard die je onderweg een kopje kleiner hebt gemaakt is je vader en de vrouw die je als beloning ten huwelijk hebt gekregen is je moeder. Het podium ligt ten slotte vol lijken en om dat niet te hoeven aanzien hou je de eer aan jezelf en steek je je beide ogen uit. Met de beste bedoelingen worden de grootste calamiteiten aangericht.

Dat is misschien nog wel het ergste in een tragedie: er is niets aan te doen. Zo'n boodschap komt altijd ongelegen. Liever zien we de wereld als iets waar wèl wat aan te doen is, als een verzameling problemen die in principe kunnen worden opgelost.

Van tijd tot tijd wordt ook de literatuur opgeroepen daar haar steentje aan bij te dragen. Dan klinkt weer de roep om maatschappelijke en politieke betrokkenheid, om engagement, om straatruimte desnoods. Al heb ik tegenwoordig ook wel eens de indruk dat de roep om engagement het reëel bestaande engagement al lang en breed heeft vervangen, tot volle tevredenheid van de betrokkenen. Hoe vaker ik zulke geluiden hoor, met des te meer innigheid denk ik aan de tragedie en des te sterker raak ik ervan overtuigd dat juist het tragische de onverwoestbare kern uitmaakt van echt goede literatuur, van Shakespeare tot Beckett, van Faulkner tot Mulisch, van Bataille tot Hermans - om mij voor de gelegenheid te beperken tot enkele schrijvers die hun werk door De Bezige Bij hebben laten uitgeven.

Wat deze tragische literatuur zo indrukwekkend maakt is haar afstand. Daarmee bedoel ik niet een gebrek aan compassie, wèl een zekere - meer of minder grote - reserve ten opzichte van de eisen van de actualiteit. In een tragedie wordt niet in de eerste plaats iets nagestreefd dat zich in de tijd laat fixeren, veel belangrijker is het verwoorden van een conditie die voor alle tijden opgaat en die daardoor nooit haar actualiteit verliest, zonder op een specifieke, beperkte manier actueel te hoeven zijn.

Jaren geleden publiceerde George Steiner een boek over de 'dood van de tragedie', waarna uiteraard allerlei boeken verschenen die juist de 'terugkeer van de tragedie' aankondigden. Dood, terugkeer - misschien moeten we de tragedie wel zien als een spook, dat sinds de achttiende eeuw (toen volgens Steiner de klassieke tragedie overleed aan het optimisme van de Verlichting) met rammelende ketens door de westerse beschaving sluipt, nu eens vermomd als gedicht of verhaal, dan weer als

roman of toneelstuk. Een spook dat, hoe dan ook, moeilijk te verenigen is met de logica van probleem en oplossing, van doel en middel, waardoor ons denken zich buiten de literatuur pleegt te laten leiden.

In het literaire domein van het tragische wordt zichtbaar gemaakt, op de meest uiteenlopende manieren, dat die logica nooit helemaal opgaat, dat er altijd iets is, onberekenbaar en niet te voorzien, dat haar doorkruist. En als het goed wordt gedaan, geloven we daar ook onvoorwaardelijk in. Doen we dat niet, dan is de kans groot dat we in het tegendeel geloven, en wat kan dat anders zijn dan de verwezenlijking van de utopie, is het niet vandaag dan toch in elk geval morgen of op z'n laatst overmorgen.

De tragedie is de anti-utopie bij uitstek. Maar het aardige of het funeste ervan (het ligt er maar aan hoe je het bekijkt) is dat zij niets van haar geldigheid verliest als de utopie uit het zicht is verdwenen. Sterker nog, als de utopie is verdwenen, zou dat wel eens het moment kunnen zijn waarop de tragedie haar spookgedaante kan afleggen om weer zichzelf te worden. Nu is dat eerder gedacht, bijvoorbeeld door Friedrich Nietzsche, die in de schallende *Walküren* van zijn vriend Wagner een 'wedergeboorte van de tragedie' meende te beluisteren, met grootse beloften voor het zojuist heropgerichte Duitse Rijk. Maar dat is niet wat ik bedoel: dat is van de tragedie een utopie maken en daar schieten we (zoals Nietzsche weldra zelf in de gaten kreeg) niets mee op.

De waarheid van de tragedie, die voor mij ook de waarheid is van de literatuur, ligt niet in een utopie of in enige andere vorm van volmaaktheid, maar juist in een hopeloze ambiguïteit of verdeeldheid, gevolg van de eindigheid die ons lot is, maar waarvan we ons het besef zelden ten volle kunnen permitteren. In de literaire ervaring kan dat wel. Vandaar het belang van de afstand, al zou je ook kunnen zeggen: van de *autonomie* van de literatuur, die verloren gaat als de literatuur wordt prijsgegeven aan het actuele engagement, aan wat Marsman ooit de 'aesthetiek der reporters' (toen nog met ae) heeft genoemd. De logica van probleem en oplossing, van doel en middel zou dan ook de literatuur opslokken, met als gevolg dat het tragische achterblijft als een vormeloze realiteit vol verschrikkingen.

Die realiteit is er natuurlijk altijd, ook al wisselen de verschrikkingen voortdurend van gezicht. We zijn allemaal in staat ons de gezichten van nu voor de geest te halen, concreet en abstract, dichtbij en veraf. Van de neonationalistische Rambo's in ex-Joegoslavië tot de eigentijdse koppensnellers in Rwanda, van de fiscaal aftrekbare drugscriminaliteit tot de dreigende implosie van westerse saamhorigheid, en alles wat ons nog meer beklemt.

Het is niet zinloos deze zaken te zien als problemen die nodig moeten worden opgelost, met beschaafde doelen voor ogen waarvoor we de geschikte middelen moeten zien te vinden. Gezien onze habitus kunnen we trouwens niet anders. Alleen, de literatuur zou ik er liever niet rechtstreeks bij willen betrekken. De literatuur moet de kans blijven krijgen om afstand te bewaren en in een passende vorm te zeggen: het is altijd zo geweest en het zal altijd zo blijven. Want anders ontbreekt er iets essentieels, dat in de eindeloze opeenvolging van problemen en oplossingen, van doelen en middelen niet te vinden is. Juist in een tijd die haar vroegere utopieën met de vuilnisman heeft meegegeven, zonder dat daarop het aardse

paradijs is gevolgd, zou een redelijke ontvankelijkheid voor de tragische waarheid mogelijk moeten zijn.

Ik zeg dit niet ter bevordering van enig defaitisme: wie deze conclusie trekt heeft de tragedie niet goed begrepen, waarin handelen en falen, daad en echeq, *beide* onontkoombaar zijn. Waar het mij om gaat is dat ruimte wordt gelaten, in elk geval in de literatuur maar liefst ook een beetje daarbuiten, aan een luciditeit, die enerzijds de beschaving van haar automatisme berooft (het gaat niet vanzelf en het kan altijd erger), anderzijds de noodzakelijke inspanning om de beschaving in stand te houden voorziet van een - laten we zeggen - tragisch maatgevoel. Opdat we onszelf en elkaar tenminste niet nog méér voor de gek houden dan onvermijdelijk is.

(Bijdrage aan 'De beklemming van H.J.A.Hofland' - Amsterdam, Paradiso, 9 december 1994)